

คำไทย- คำเทศ

อัสনী พูลรักษ์*

คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษากฎหมายไทย (1):

คดี ความ อรรถคดี

ทำเนียบภาษากฎหมายเป็นข้อมูลภาษากลุ่มหนึ่งที่มีความน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านคำศัพท์ คำศัพท์ในทำเนียบภาษากฎหมายจำนวนไม่น้อยเป็นคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤต การศึกษาวิเคราะห์คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษากฎหมาย จึงเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจที่มา ความหมาย และความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ของคำศัพท์กลุ่มนี้ นอกจากนี้ยังอาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานเรื่องเส้นทางการรับคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตมาสู่ภาษาไทยด้วย คอลัมน์ **คำไทย-คำเทศ** ฉบับนี้จึงจะขอเสนอผลการศึกษาวิจัยเรื่องคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษากฎหมายไทย คำที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ ได้แก่ *คดี ความ* และ *อรรถคดี* ดังนี้

คดี

คดี หมายถึง ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย ซึ่งต้องดำเนินการตามกระบวนการพิจารณาความตามที่กฎหมายกำหนด เช่น คดีแพ่ง คดีอาญา คดีปกครอง’ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556ก, น. 225)

---

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(อีเมล: Assanee.P@chula.ac.th)

ในเชิงที่มา *คติ* เป็นคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤตว่า *คติ* ซึ่งมาจากธาตุ (รากศัพท์) *คม* ‘ไป’ กับ *-ติ* ปัจจัยในนามกิตก์ (primary derivative) ซึ่งทำหน้าที่แปลงธาตุให้เป็นนาม (*คม + ติ = คติ*) พจนานุกรมภาษาบาลี-อังกฤษ ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (*The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*) ให้ความหมายของ *คติ* ไว้ 4 นัย ดังนี้

นัยแรกมีความหมายว่า ‘การไป’ และ ‘วิถีทาง เส้นทาง อาชีพ’ ตัวอย่างเช่นใน *ลักขณสูตร* กล่าวว่า มหาบุรุษผู้ถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ จะมี **คติเป็น 2** (*เทว คติโย*) กล่าวคือ หากครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หากออกผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (สุดต. ที. ปา. บาลี 11/130/157)¹

นัยที่สองมีความหมายว่า ‘การเกิดใหม่ การจุติหรืออุบัติในชาติภพใหม่’ เช่น ใน พระคาถาว่า

ยสส **คติน** ชานนติ

เทวา คนธพมานุสา

ชีณาสว อรหนต

ตมห์ พุรัมมิ พราหมณ

(สุดต. ขุ. ธมม. บาลี 25/36.420/71)

‘เรากล่าวผู้ที่เทวดา คนธรรพและมนุษย์รู้ **คติ** ของเขาไม่ได้

มีอสาระสิ้นแล้ว เป็นพระอรหันต์ ว่าเป็นพราหมณ์’

นัยที่สาม หมายถึง ‘สภาพชีวิตของสัตว์ที่ไปเกิด’ จำแนกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ **สุคติ** และ **ทุคคติ**

---

¹ การอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกในบทความนี้ใช้ระบบ ชื่อย่อคัมภีร์ ตามด้วย เลขเล่ม/เลขข้อ/เลขหน้า ซึ่งเป็นระบบที่ใช้แพร่หลายในการศึกษาด้านพุทธศาสนาในประเทศไทย พระไตรปิฎกที่ใช้คือพระไตรปิฎกฉบับหลวง สืบค้นจากเว็บไซต์ www.84000.org

นัยที่สี่ หมายถึง ภาพภูมิหรือโลกต่าง ๆ ได้แก่ *นิรย* ‘นรก’ *ตริจฉานโยนิ* ‘ตริจฉานภูมิ’ *ปิตติวิสัย* ‘เปรตวิสัย’ *อสุรา* ‘อสูร’ *มนุสฺสโลก* ‘โลกมนุษย์’ และ *เทวา* ‘เทวโลก’ (Davids and Stede, 2007, p. 242)

จากนิยามข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า ในภาษาเดิม คำว่า *คดี* ไม่มีความหมายหรือนัย ความหมายใดที่หมายถึง ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ดังที่ใช้ในภาษาไทยเลย อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2547) ได้ศึกษาวิเคราะห์คำว่า *คดี* พบว่า นอกจากความหมายนี้แล้ว ในภาษาไทย *คดี* ยังมีความหมายในทำนองว่า ‘เรื่อง’ หรือ ‘เรื่องราวที่ดำเนินไป’ ด้วย² แต่ก็มีได้อธิบายว่า เหตุใดคำว่า *คดี* ในภาษาไทยจึงกลายมา มีความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาการใช้คำนี้ร่วมกับคำอื่นที่เกี่ยวข้องแล้ว อาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานได้ว่า เหตุใดคำว่า *คดี* ในภาษาไทยจึงกลายมา มีความหมายเช่นนี้ ดังจะได้อธิบายต่อไป

ความ, คดีความ

นอกจากคำว่า *คดี* แล้ว ในภาษาไทยยังใช้คำว่า *ความ* ในความหมายว่า ‘เรื่องที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ด้วย *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* มิได้ระบุว่า *ความ* เป็นคำภาษาใด มอเรฟ (Morev, 2005, p. 140 อ้างถึงใน ภิรมพสิษฐ์ เตชะราชันย์, 2558, น. 220) กล่าวว่า *ความ* เป็นคำภาษาไทยเดิม (indigenous word) ส่วนวินัย พงศ์ศรีเพียร (2555, น. 158 อ้างถึงใน ภิรมพสิษฐ์ เตชะราชันย์, 2558, น. 220) เสนอว่า *ความ* อาจเป็นคำยืมจากคำภาษามลายูว่า *คูวัม* (/guam/) ซึ่งมีเสียงและความหมายใกล้เคียงกับ *ความ* ในจารึกสมัยสุโขทัยที่แปลว่า ‘ข้อพิพาท’

---

² อ่านรายละเอียดเรื่องความหมายและตัวอย่างการใช้คำว่า *คดี* ในความหมายนี้ได้ ในอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2547)

คำว่า *ความ* ที่ใช้ในความหมายว่า ‘เรื่องที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ หรือ ‘ข้อพิพาท’ นี้มีใช้มาช้านานตั้งแต่สมัยสุโขทัย เช่น ใน *จารึกพ่อขุนรามคำแหง* (พ.ศ. 1835) มีข้อความกล่าวสรรเสริญความยุติธรรมในการตัดสินคดีของพ่อขุนรามคำแหงว่า “ลูกเจ้าลูกขุน ผิแลผิดแผกแสงกว้างกัน สวนดูแท้แล จึงแล่ง **ความ** แก่หาด้วยชื่อ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556ข, น. 19) หรือใน *ไตรภูมิภูมิ* พระราชนิพนธ์ในพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (พญาสิทธิ์ไทย) (ประมาณ พ.ศ. 1888) ก็พบการใช้ *ความ* ในความหมายนี้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น

...เปรตฝูงนี้เมื่อก่อนเขาได้เป็นนายเมือง แลแต่ง**ความ**เมือง
มิชอบทางธรรม ย่อมเห็นแก่สินจ้างแลสินสอด บ่มีเป็นกลาง การย์ผู้
ชอบไสร้ว่าผิด การย์ผู้ผิดไสร้ว่าชอบ ด้วยบาปกรรมแต่ง**ความ**บ่มี
ชอบธรรมดั่งนั้นไสร้ ครั้นว่าตายเขาไปเป็นเปรตอยู่แล...

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 63)

อย่างไรก็ตาม ความหมายว่า ‘เรื่องที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ หรือ ‘ข้อพิพาท’ ไม่น่าจะเป็นความหมายดั้งเดิมของคำว่า *ความ* ภูมิพลีชีพย์ (2558) วิเคราะห์การใช้คำว่า *ความ* ในเอกสารภาษาไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาพบว่า *ความ* มีความหมาย 3 กลุ่มความหมาย ดังนี้

1) ความหมาย ‘เกี่ยวกับภาษา (linguistic)’ ประกอบด้วยความหมายย่อยว่า ‘ถ้อยคำ, คำพูด, ข้อความ (utterance, speech, message)’ เช่น

ผีผู้ใดได้ให้วันบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาชาติแลพระศรี
มหาโพธิ์นี้ว่าไซรมีผลอนิสงส์พร้าเสมอดังได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้าง
แล ความดั่งนี้เราบมิหากกล่าว คำพระพุทเจ้าเราหารังบอกไว้เอง
ไซร์

(จารึกนครชุม อ่างถึงใน ภิรมพิลธิษฐ์ เตชะราชนันย์, 2558, น. 222)

2) ความหมาย ‘เกี่ยวกับกฎหมาย (law)’ ประกอบด้วยความหมายย่อย 2
ความหมาย คือ

ก) ‘คดี (lawsuit)’ เช่น

สำหรับตัวในตำบานั้น นึ่งด้วยกระลาการพิจารณาความให้
ถ่องแท้ แต่ให้ผู้นั้นสบถต่อพระเจ้าว่าจะพิจารณาด้วยกระลาการให้จง
ชอบธรรม

(สัญญาไทย-ฝรั่งเศส สมัยสมเด็จพระนารายณ์ อ่างถึงใน ภิรมพิลธิษฐ์
เตชะราชนันย์, 2558, น. 223)

ข) ‘กฎหมาย (law), ข้อกฎหมาย (matters of law)’

ตามลัทธิผู้ชายในบ้านเมืองนี้ พอใจถือว่าหญิงคนใด ชายได้
พาเข้าไปในที่ลับจับต้องถึงตัวแล้ว พอใจถือตัวว่าเจ้าผัว ตัวความก็ว่า
อย่างนั้น ผู้ตัดสินก็ว่าอย่างนั้น แล้วตัดสินให้ผัวเป็นเจ้าของ แลให้
เมียเปดดั่งสัตว์เดียรฉาน เพราะลัทธิอย่างนั้นแลจึงได้ตัดสินในเวลา
หนึ่ง ให้เลิกกตหมายเก่าวาหญิงชายอย่างได้นั้นให้ยกเสีย

(ว่าด้วยผัวเมีย อ่างถึงใน ภิรมพิลธิษฐ์ เตชะราชนันย์, 2558, น. 224)

3) ความหมาย ‘เรื่อง, เหตุการณ์ (matter, event)’ เช่น

ตำรวจงsungก็ลงเรือโบทตามมาด้วย แล้วแจ้งความว่า

บัดนี้กงsungมีฐานะขึ้นไปเมืองลอนดอน

(จดหมายเหตุหม่อมราชโชนทัย อ่างถึงใน ภิรมพิลธิษฐ เตชชวราชันย์, 2558, น. 224)

ภิรมพิลธิษฐ (2558) กล่าววว่า ในบรรดากลุ่มความหมายทั้ง 3 กลุ่มนี้ กลุ่มความหมาย 1) มีความเป็นรูปธรรมสูงที่สุด กลุ่มความหมาย 2) มีความเป็นรูปธรรมรองลงมา ส่วนกลุ่มความหมาย 3) มีความเป็นนามธรรมมากที่สุด

ผลการวิจัยดังกล่าวนี้ชวนให้สันนิษฐานได้ว่า ความหมายดั้งเดิมของ *ความ* น่าจะไ้แกกลุ่มความหมาย 1) คือ ‘ถ้อยคำ, คำพูด, ข้อความ’ ส่วนกลุ่มความหมาย 2) และ 3) น่าจะเป็นความหมายที่คลี่คลายมาภายหลัง อาจเป็นไปได้วว่า แม้ความหมายวว่า ‘เรื่อง, เหตุการณ์’ จะเป็นความหมายที่เป็นนามธรรมสูงที่สุดในบรรดากลุ่มความหมายทั้ง 3 แต่เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มความหมาย 2) แล้ว กลุ่มความหมาย 3) น่าจะคลี่คลายมาจากกลุ่มความหมาย 1) ก่อน เนื่องจาก ‘เรื่อง’ หรือ ‘เหตุการณ์’ เกิดจากการนำ ‘ถ้อยคำ, คำพูด, ข้อความ’ มาเรียบเรียงถ่ายทอด ส่วนกลุ่มความหมาย 2) คือ ‘คดี’ และ ‘กฎหมาย, ข้อกฎหมาย’ นั้น น่าจะเป็นกลุ่มความหมายที่คลี่คลายมาหลังสุด เนื่องจาก *ความ* ในกลุ่มความหมาย 2) นี้มีนัยความหมายเกี่ยวข้องกับ ‘ถ้อยคำ’ หรือ ‘เรื่องราว’ ที่ฝ้ายใจทกและจำเลยยกขึ้นมมาต่อสู้กันนในชั้นศาล คำวว่า *ความ* จึงกลายมามีความหมายวว่า ‘คดี’ หรือ ‘เรื่องทีฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ อีกความหมายหนึ่ง

ใน *กฎหมายตราสามดวง* ไม่ปรากฏวว่ามีการใช้ *ความ* ร่วมกับ *คดี* ส่วน *คดี* พบวว่ามีทั้งทีใช้ตามลำพัง และใช้ร่วมกับคำอื่น เช่น *คดีการ ข้อคดี* เป็นต้น (เรื่องกฎหมายตราสามดวง, 2521) ทวว่าในภาษาไทยปัจจุบัน *ความ* มักใช้ร่วมกับ *คดี* เป็น *คดีความ* อันแสดงให้เห็นวว่า *คดี* และ *ความ* มีความหมายทำนองเดียวกัน โดยนัยนี้ *คดีความ* จึงมีลักษณะเป็นคำซ้อน อย่งไรก็ตาม อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2547, น. 191) ศึกษาการใช้

คำว่า *คดี* และ *ความ* ใน *กฎหมายตราสามดวง* และเสนอว่า *คดี* และ *ความ* มีความหมายไม่เหมือนกันเสียทีเดียว ดังนี้

เดิมคำว่า *คดี* กับ *ความ* น่าจะมีความหมายต่างกัน *คดี* น่าจะหมายถึง ‘เรื่องราวที่ดำเนินไปและเป็นเหตุให้ฟ้องร้องกัน, เรื่องที่ฟ้องร้องเป็นความกัน’ ส่วน *ความ* หมายถึง ‘ความที่ตุลาการพิจารณาเพื่อตัดสินตามคดีที่ฟ้องร้อง’ ตามนัยนี้ *คดี* เฟ่งเล็งไปที่เรื่องที่พิพาทกันและเป็นเรื่องที่เราหน้าที่จะต้องสืบสวนและไต่สวน และต้องวินิจฉัยหรือตัดสิน ดังที่ใช้ว่า *สืบคดี, สอบคดี, ไต่สวนคดี* ส่วน *ความ* เฟ่งเล็งไปที่สิ่งที่ตุลาการพิจารณาในชั้นศาลโดยฟังคำจากปากของโจทก์ จำเลย และพยาน เพื่อประกอบการวินิจฉัยหรือตัดสินคดี ดังที่ใช้ว่า *ว่าความ, ฟังความ, ชำระความ, พิเคราะห์ความ, กฎหมายพิธีพิจารณาความ* เนื่องจากคำว่า *คดี* กับ *ความ* มีความหมายเกี่ยวข้องและใกล้เคียงกันมาก ภายหลัง คำว่า *คดี* และ *ความ* คงจะใช้ปน ๆ กัน จนมีความหมายเหมือนกันมากในภาษาไทยปัจจุบัน

แม้ความเห็นเรื่องความหมายของ *ความ* ที่อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2547) เสนอข้างต้นจะไม่เหมือนกับการวิเคราะห์ของกิมพลีชัย เตชะราชันย์ (2558) เสียทีเดียว แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า *ความ* มีความหมายในทำนองเดียวกับ *คดี* ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่า มีการใช้ *คดี* กับ *ความ* ซ้อนกันเป็น *คดีความ* ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

อรรถคดี

นอกจากคำว่า *คดี ความ* และ *คดีความ* แล้ว ในภาษาไทยยังมีคำว่า *อรรถคดี* ซึ่งใช้ในความหมายทำนองเดียวกันกับอีก 3 คำข้างต้น กล่าวคือ *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* ให้ความหมาย *อรรถคดี* ว่า ‘เรื่องที่ฟ้องร้องกันในศาล’ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556ก, น. 1378) คำว่า *อรรถคดี* นี้ พบใช้ใน *กฎหมายตราสามดวง* แต่สะกดต่าง ๆ กันไปเป็น <อถคดี> บ้าง <อถคะดี> บ้าง <อถคะดี> บ้าง <อรรถคดี> บ้าง (โยเนโอะ อธิอิ และคณะ, 2551)

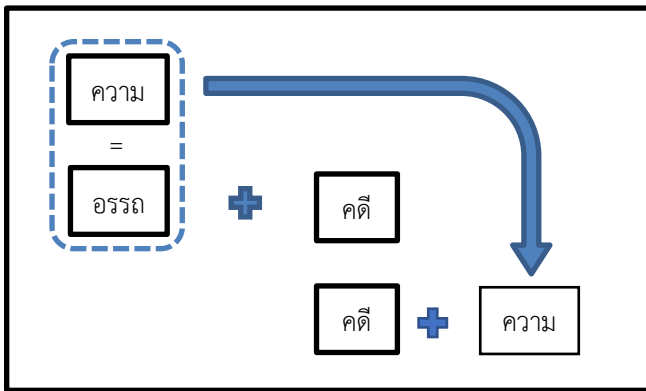
เมื่อพิจารณาที่มา คำว่า *อรรถ* ใน *อรรถคดี* เป็นคำยืมจากภาษาสันสกฤตว่า *อรรถ* *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* ให้นิยามของ *อรรถ* ไว้ว่า ‘เนื้อความ เช่น แปลโดยอรรถ’ และ ‘คำที่ยังไม่ได้แปลความหมาย เช่น คำอรรถ’ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556ก, น. 1377) อย่างไรก็ตาม *อรรถ* ในภาษาสันสกฤตมีความหมายหลายนัย *Sanskrit-English Dictionary* ของเซอร์โมเมียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ (Monier-Williams, 2005, p. 90) ให้ความหมายของ *อรรถ* ไว้ ดังนี้

- 1) ‘เป้าหมาย, วัตถุประสงค์’
- 2) ‘เหตุ, เหตุผล’
- 3) ‘ข้อดี, ประโยชน์’
- 4) ‘สิ่งของ, วัตถุ’
- 5) ‘ทรัพย์สิน, ความมั่งคั่ง, เงินทอง’
- 6) ‘เรื่องราว, สถานการณ์’
- 7) ‘คดี, การฟ้องร้อง’
- 8) ‘มีความต้องการ, มีความประสงค์’
- 9) ‘นัย, ความหมาย’
- 10) ‘ลักษณะ, ประเภท’

- 11) ‘การห้าม, การป้องกัน’
- 12) ‘ราคา, ค่า’

จากนิยามข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า *อรรถ* ใน *อรรถคดี* มีความหมายตรงกับ ความหมายที่ 7) คือ ‘คดี, การฟ้องร้อง’ ปฏิภาคกับคำภาษาบาลีว่า *อฎฐ* (Davids and Stede, 2007) อย่างไรก็ตาม จากการสำรวจยังไม่พบว่าภาษาไทยใช้คำนี้ตามรูปภาษา บาลี ด้วยเหตุที่ *อรรถ* และ *คดี* ต่างก็มีความหมายในทำนองเดียวกัน *อรรถคดี* จึงมี ลักษณะอย่างคำซ้อน เช่นเดียวกับคำว่า *คดีความ* และอาจเป็นไปได้ว่า คำว่า *ความ* ใน *คดีความ* จะเป็นคำที่แปลมาจากคำว่า *อรรถ* ใน *อรรถคดี* เนื่องจาก *อรรถ* มีความหมาย เดียวกับ *ความ* ซึ่งหมายถึง ‘เรื่องที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ อาจสรุป ความสัมพันธ์ระหว่าง *ความ อรรถคดี* และ *คดีความ* ได้ดังรูปด้านล่างนี้

รูปแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง *ความ อรรถคดี* และ *คดีความ*

จากที่กล่าวไปข้างต้นจะเห็นได้ว่า *คดี ความ คดีความ* และ *อรรถคดี* ต่างก็มีความหมายว่า ‘เรื่องที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ทั้งสิ้น ทว่าอาจใช้ใน บริบทหรือสถานการณ์แตกต่างกันไป คำว่า *คดี* และ *คดีความ* เป็นคำกลาง ๆ ใช้ได้ทั้งใน

ภาษาพูดและภาษาเขียน *ความ* มักพบว่าใช้ในภาษาไทยสมัยเก่า ส่วน *อรรถคดี* ใช้ในภาษากฎหมายที่เป็นทางการหรือพิธีการ

จาก *คดี* สู่ *คดี*

ในบรรดาคำที่มีความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น คำว่า *คดี* ซึ่งเป็นคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤตว่า *คดี* นั้นน่าจะเป็นคำที่น่าสนใจ เพราะแม้ *คดี* จะมีความหมายในทำนองเดียวกับ *ความ* และ *อรรถ* แต่ในภาษาบาลีและสันสกฤต *คดี* มิได้มีความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ แต่อย่างใด เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เหตุใดในภาษาไทยจึงใช้คำว่า *คดี* ในความหมายดังกล่าว ?

เมื่อศึกษาการใช้คำว่า *คดี* ใน *กฎหมายตราสามดวง* ที่มีคำภาษาบาลีกำกับอยู่พบว่า ในภาษาบาลีจะใช้คำว่า *อตถ* ซึ่งเป็นรูปปฏิภาคของภาษาสันสกฤตว่า *อรถ*³ แต่ในคำแปลภาษาไทยจะใช้คำว่า *คดี* แปลคำดังกล่าว ดังตัวอย่างใน *คัมภีร์พระธรรมสาตรา* ต่อไปนี้

...สา **อตถ** อันว่าสาช**คดี**นั้น **ประเภทินนา** ต่างต่างกันโดย
ประเภทชื่อว่าสาชคดีมีประการเพนอันมาก คือลักษณะพระราช
กำหนดภูพระอายุการ แลพระราชบัญญัติซึ่งจัดเพนพระราชสาตรา
ทั้งปวง **เต อตถา** อันว่าสาช**คดี**ทั้งหลายดังพรรณมานันี้ **ไปราณ**

---

³ รูปปฏิภาคของ *อรถ* ในภาษาบาลีมีหลายรูป ได้แก่ *อตถ* *อฏฐ* และ *อฏฏ* แต่จากการสำรวจในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาพบว่า รูปที่มีความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ได้แก่ *อฏฏ* การใช้ *อตถ* ในความหมายดังกล่าวดังที่พบในตัวอย่างข้างต้นน่าจะเป็นการใช้ในคัมภีร์สมัยหลังหรือใช้ตามความเข้าใจของผู้ประพันธ์/ผู้เขียนคัมภีร์

ราชชน อันบุราณราชกระษัตริ...ปรกฏเมน ทรงพระอุสาหะพิจารณา
คำนี้้งตามคำภีรพระธรรมสาตร มาตราภิเษยเณ แล้วมี
พระราชบัญญัติ ดัดแปลงตกแต่งตั้งเป้นพระราชกำหนดฎทพระ
อายุการ ไว้โดยมาตราเป้นอันมากทุกทุกลำดับกระษัตริมาตราบเท่า
ทุกวันนี้...

(เรื่องกฎหมายตราสามดวง, 2521, น. 18)

ลักษณะดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า คำว่า *คติ* ได้กลายเป็น *คำ* ในภาษาไทยที่ใช้ใน
ความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ แล้ว ในขณะที่
คำว่า *อตถ* ยังมีลักษณะเป็น *ศัพท์* ภาษาต่างประเทศมากกว่า ผู้แปลจึงใช้คำว่า *คติ* แปล
คำว่า *อตถ*

คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทยหลายคำเป็นคำที่ยืมผ่านภาษาเขมร
คำว่า *คติ* ก็อาจเป็นคำหนึ่งที่ไทยรับผ่านภาษาเขมร จากการสืบค้นในเว็บไซต์
www.sealang.net พบว่า มีการใช้คำว่า *คติ* <gati> (ออกเสียงว่า /go'di:/) ในภาษา
เขมรสมัยพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15-20) ในความหมายต่าง ๆ กัน ดังนี้

- 1) ‘ขั้นตอน, กระบวนการ; เส้นทาง’
- 2) ‘กรณี, เรื่อง, เรื่องราว, กิจการ’
- 3) ‘คติ, กระบวนการทางกฎหมาย’

(Jenner, 2009)

จะเห็นได้ว่า ในภาษาเขมรสมัยพระนครมีการใช้คำว่า *คติ* ในความหมายว่า
‘คดี’ แล้ว และใช้ร่วมกับคำว่า *วฺยวหาร* <vyavahāra> (ออกเสียงว่า /wjo'wə'ha:r/) ซึ่ง
เป็นคำยืมจากภาษาสันสกฤต มีความหมายว่า ‘คดี’ เช่นกัน ดังตัวอย่างในจารึก K.344:9
และ K.588:5 ที่ใช้ว่า *gati vyavahāra* ‘คดีในศาล’

ต่อมาในภาษาเขมรสมัยกลาง (พุทธศตวรรษที่ 20-24) คำว่า *คติ* (*gati*) มีรูปเขียนที่หลากหลายขึ้นเป็น 1) <gati> <gatiya> <gatti> (ออกเสียงว่า /gɔ, di/) 2) <kti> <ktī> <ktiya> <ktīya> <kattiya> ออกเสียงว่า (/kʰ di/) และ 3) <gti> <gtiya> <gtīya> (ออกเสียงว่า /gʰdi/) พร้อมกับมีความหมายและหน้าที่เพิ่มขึ้น ดังนี้

- 1) เป็นคำนาม มีความหมายว่า ‘ท่าทางการเดิน, ขึ้นตอน, กระบวนการ, คติ’
- 2) เป็นคำนาม มีความหมายว่า ‘เรื่อง, เรื่องราว; กรณี, สภาพแวดล้อม’ และทำหน้าที่ตัวบ่งชี้นามวิเศษณ์ (nominalizer)’
- 3) เป็นคำวิเศษณ์ มีความหมายว่า ‘ดังในกรณี (As is the case, as the case may be)’
- 4) เป็นคำสันธาน มีความหมายว่า ‘หรือ, ไม่...ก็...’
- 5) เป็นคำบุพบท มีความหมายว่า ‘เกี่ยวกับ’

(Jenner, 2009)

จากนิยามข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า ในภาษาเขมรสมัยกลาง *gati* ได้พัฒนาจากคำนามซึ่งเป็นคำเนื้อหา (content word) มาเป็นคำไวยากรณ์ (grammatical word) ประเภทต่าง ๆ ด้วย ได้แก่ ตัวบ่งชี้นามวิเศษณ์ คำวิเศษณ์ คำสันธาน และคำบุพบท อย่างไรก็ตาม ความหมายว่า ‘คติ’ ยังคงปรากฏใช้อยู่ เช่น ในจารึก IMA 8: 24 มีข้อความว่า *kātta kī̄* แปลว่า ‘ตัดสินคดี’ (*kātta* ‘ตัด, ทำให้ขาด, ตัดสิน’)

ในภาษาเขมรสมัยปัจจุบัน (พุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา) คำว่า *คติ* มีรูปเป็น <กึ> (ออกเสียงว่า /kɔy/) มีความหมายต่าง ๆ ดังนี้

- 1) เป็นคำนาม มีความหมายว่า ‘เรื่อง, เรื่องราว, การโต้เถียง, คติ’
- 2) เป็นคำนาม มีความหมายว่า ‘วัด’

- 3) เป็นสรรพนามบุรุษที่ 1 สำหรับพระสงฆ์ (มีความหมายเหมือนคำว่า **ภิกขุ** อาตมา)
- 4) เป็นคำตัดมาจาก **เส็ชฎี** (ออกเสียงว่า /sæckdɛy/) ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้นามวลี แปลง
- 5) เป็นคำวิเศษณ์ มีความหมายว่า ‘แม้ว่า, ถึงแม้ว่า’

(Headley et al., 1997)

จะเห็นได้ว่า ความหมายว่า ‘เรื่อง, เรื่องราว’ และ ‘คดี’ ยังคงเป็นความหมายหลักที่พบในภาษาเขมรตั้งแต่สมัยพระนครเป็นต้นมาจนถึงภาษาเขมรสมัยปัจจุบัน

จากการสำรวจเอกสารภาษาไทยสมัยสุโขทัยซึ่งตรงกับช่วงปลายของสมัยพระนครของเขมร ในเบื้องต้นยังไม่พบว่ามีการใช้ *คดี* ในความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ แต่ใช้คำว่า *ความ* ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่ใน *กฎหมายตราสามดวง* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระขึ้นเมื่อจุลศักราช 1166 (พุทธศักราช 2347) จากกฎหมายเก่าที่มีมาแต่ครั้งโบราณนั้น ปรากฏว่ามีการใช้ *คดี* ในความหมายนี้แล้ว กฎหมายเก่าอันมีมาแต่โบราณที่เป็นต้นฉบับในการชำระนั้นน่าจะมี ความเก่าถึงสมัยอยุธยาเป็นอย่างช้า ซึ่งก็เป็นช่วงเวลาระหว่างปลายสมัยพระนครและสมัยกลาง อันเป็นช่วงเวลาที่พบการใช้คำว่า *gati* และ *ktī* ในความหมายว่า ‘คดี’ หรือ ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ แล้ว ฉะนั้น จะเป็นไปได้หรือไม่ที่ภาษาไทยจะรับคำว่า *คดี* ที่มีความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ มาจากภาษาเขมรปลายสมัยพระนครหรือสมัยกลาง ประเด็นนี้ขอเสนอให้ผู้สนใจได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

ส่วนการที่ *gati* และ *ktī* ในภาษาเขมรกลายมามีความหมายว่า ‘คดี’ หรือ ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ทั้งที่คำว่า *คดี* ในภาษาบาลีและสันสกฤตนั้นมิได้มีความหมายดังกล่าวแต่อย่างใดนั้น อาจอธิบายได้โดยนัยเดียวกับ

การที่คำว่า *ความ* ในภาษาไทยกลายเป็นความหมายว่า ‘คติ’ กล่าวคือ เนื่องจาก *คติ* ก็คือ *เรื่องราว* แต่เป็น*เรื่องราว*ที่เป็นข้อพิพาทระหว่างโจทก์กับจำเลยที่ฟ้องร้องกันในศาล คำว่า *gati* หรือ *ktī* ที่มีความหมายว่า ‘เรื่อง, เรื่องราว’ จึงกลายเป็นความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ด้วย

สรุป

คำว่า *คติ ความ* และ *อรรถคติ* ล้วนมีความหมายหลักว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ทั้งสิ้น ในบรรดาคำเหล่านี้ คำว่า *ความ* ซึ่งมีความหมายเดียวกับ *คติ* น่าจะเป็นคำไทยดั้งเดิมที่พัฒนามาจากความหมายว่า ‘ถ้อยคำ, คำพูด, ข้อความ’ และ ‘เรื่อง, เหตุการณ์’ ในปัจจุบันนิยมใช้ซ้อนกับ *คติ* เป็น *คติความ* คำว่า *อรรถ* เป็นคำยืมจากภาษาสันสกฤตว่า *อรรถ* ซึ่งมีความหมายหนึ่งว่า ‘คติ’ เช่นกัน ใช้ซ้อนกับ *คติ* เป็น *อรรถคติ* ส่วนคำว่า *คติ* นั้น มีที่มาจากคำภาษาบาลีและสันสกฤตว่า *คติ* อย่างไรก็ตาม คำนี้ในภาษาบาลีและสันสกฤตมิได้มีความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ แต่อย่างไรก็ดี ภาษาไทยน่าจะรับคำว่า *คติ* ที่มีความหมายดังกล่าวผ่านภาษาเขมร เนื่องจากปรากฏว่า ในภาษาเขมรตั้งแต่สมัยพระนรกรเป็นต้นมามีการใช้คำว่า *gati* หรือ *ktī* ในความหมายว่า ‘เรื่องหรือความที่ฟ้องร้องหรือกล่าวหากันในทางกฎหมาย’ ขณะที่ในภาษาไทยสมัยสุโขทัย จากการสำรวจเบื้องต้นยังไม่พบการใช้คำว่า *คติ* ในความหมายดังกล่าว

คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษากฎหมายยังมีอีกเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีสำนวนภาษากฎหมายที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับคำยืมเหล่านี้อีกด้วย คอลัมน์ *คำไทย-คำเทศ* ในฉบับหน้าจึงจะได้กล่าวถึงคำและสำนวนเหล่านี้ ขอเชิญท่านผู้อ่านโปรดติดตามต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี. (2510). *ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค 1*. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.
- ภิมพลีษฐ์ เตชะราชันย์. (2558). *การบวนการกลายเป็นคำไวยากรณ์ของตัวบ่งชี้นามวลี แปลง การ และ ความ ในภาษาไทย*. (วิทยานิพนธ์ดุขฎฐิบัณฑิต สาขา ภาษาศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- โยเนโอะ อิมิอิ, มาโมรุ ชิบายามา, และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2551). *ดรชชนีคัณคำใน กฎหมายตราสามดวง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เอเชียอาคเนย์ศึกษา มหาวิทยาลัยเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2544). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภกา ฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556ก). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556ข). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลจารีกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักรที่ 1 (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหมื่น. (2452). *ว่าด้วยบุคคล*. [ม.ป.ท]: โรงพิมพ์ลหุโทษ. อ้างถึงใน ภิมพลีษฐ์ เตชะราชันย์. (2558). *การบวนการกลายเป็นคำไวยากรณ์ของตัวบ่งชี้นามวลีแปลง การ และ ความ ในภาษาไทย*. (วิทยานิพนธ์ดุขฎฐิบัณฑิต สาขาภาษาศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ราโชทัย, หม่อม. (2484). *จดหมายเหตุและนิราสลอนดอน เรื่องราชทูตไทยในประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ 4 เมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช 1219 พ.ศ. 2400*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์. อ้างถึงใน ภิมพลีษฐ์ เตชะราชันย์. (2558). *การบวนการ*

กลายเป็นคำไวยากรณ์ของตัวบ่งชี้นามวิสัณสการ และ ความ ในภาษาไทย.
(วิทยานิพนธ์ดุขฎฐิบัณทิต สาขาภาษาศาสตร). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
กรุงเทพฯ.

เรื่องกฎหมายตราสามดวง. (2521). กรุงเทพฯ: กรมศิลปการ.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2555). *พจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทย ฉบับชะเลยลั๊ก*. กรุงเทพฯ:
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2549). *ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย*.
สืบค้นเมื่อ 20 กันยายน 2549. จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/> อ้าง
ถึงใน ภิรมพิษฐุ เตชะราชันย์. (2558). *การบวนการกลายเป็นคำไวยากรณ์ของ*
ตัวบ่งชี้นามวิสัณสการ และ ความ ในภาษาไทย. (วิทยานิพนธ์ดุขฎฐิบัณทิต
สาขาภาษาศาสตร). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2547). คำไทย-คำบาลี สันสกฤต. *วารสารภาษาและวรรณคดี*
ไทย, 21(1), 185-195.

ภาษาต่างประเทศ

พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 ภาษาบาลี อักษรไทย พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 3 สุตต. ที. ปาฎิกวคโค.
(2559). สืบค้นเมื่อ 10 พฤษภาคม 2564. จาก

https://84000.org/tipitaka/read/pali_read.php?B=11&A=3311

พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 ภาษาบาลี อักษรไทย พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 17 สุตต. ขุ. ขุททก
ปาฐ-ธมมปทคาถา-อุทาน-อิติวุตตก-สุตตนิပါတา. (2559). สืบค้นเมื่อ 10
พฤษภาคม 2564. จาก

https://84000.org/tipitaka/read/pali_read.php?B=25&A=1306

Cambodian-English Dictionary by Robert K. Headley, Rath Chim, and Ok

- Soeum* (1997). Retrieved May 23, 2021, from <http://www.sealang.net/ok/>
- Davids, T. R. & Stede, W. (2007). *Pali – English Dictionary*. New Delhi: Motilal Banarsidass.
- Monier-Williams, M. (2005). *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Phillip Jenner's Dictionary of Pre-Angkorian Khmer and Dictionary of Angkorian Khmer* (2009). Retrieved May 23, 2021, from <http://www.sealang.net/ok/>